

ETNOLOGICKÁ REFLEXIA ZMIEN V ROLOVOM SPRÁVANÍ MUŽOV OTCOV PO ROZVODE MANŽELSTVA

Daniela Rajniaková

*Katedra etnológie a folkloristiky, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
daniela.rajniakova@ukf.sk*

The Ethnological Reflection of Changes in the Role Behavior of Men / Fathers After Divorce

Abstract—Fatherhood is not some fixed role that exists forever. Every generation and every culture interprets and defines the fatherly role differently. This is due to the fact that the father is closely related to the individual concepts of masculinity, and therefore any discussion of paternity has a past and a future. Family breakdown and shifting gender roles, on the part of women as well as men. These changes are becoming more common and are therefore receiving increasing attention in the research discourse. Post subject, the analysis of changes occurring in the role behavior of men after the divorce of a married couple, changes in masculinity. Any analysis of paternity, however, requires some awareness of the specific cultural, economic and social conditions that lead to established standards for the proper behavior of fathers.

Keywords—*bringing up children; divorce; fatherhood; masculinity; role of the father*

VO výskumnej sfére je problematika rodiny nevyčerpatelnou studnicou tém. Je len na každom výskumníkovi, z ktorej strany sa na daný jav začne pozeráť. s témou rodiny, ktorá je dlhodobým predmetom rôznych diskusií je úzko spätá aj problematika rozvodov a životných situácií, ktoré zo sebou prináša. Častokrát sa v tejto súvislosti skloňuje termín „kríza rodiny“, ktorým sa slovenskí, českí (Chotvát 1999, Možný 2002) ale aj zahraniční autori (Beck 2004, Giddens 2000, Sullerotová 1998) snažia popísať okolnosti ku ktorým dochádza vo vnútri sociálnej skupiny, ktorou je rodina, pričom sa ich názorové tvrdenia veľakrát prelínajú. Z môjho pohľadu je vhodnejšie definovanie tohto javu, tak že rodinné vzťahy sa stávajú krehkejší-

mi, čo je následkom individualizácie partnerov a tak dochádza k pluralizácii rodinných foriem, ku ktorým zaraďujem aj jednorodičovské rodiny, ktoré sa stali predmetom môjho výskumu.

V súvislosti s týmito zmenami sa najčastejšie hovorí viditeľných o rozdieloch medzi tradičnou a modernou rodinou. „*Spoločenská zmena, ktorá je popisovaná ako prechod od tradičnej spoločnosti ku spoločnosti modernej, prípadne postmodernej, je sprevádzaná zásadnými zmenami rodinného prostredia. V tradičnej rodine bol kladený dôraz na transmisiu ekonomických statkov a to so sebou nieslo stabilitu rodiny. Ale v priebehu 19. storočia začali hrať hlavnú úlohu city a objavila sa rodina moderná, zdôrazňujúca nutnosť milostného vzťahu pre vznik manželstva, čo viedlo k destabilizácii inštitúcii manželstva.*“ (Dudová 2008, 14)

Ako uvádza Giddens (2000) tak manželstvo v tradičnej rodine bolo považované za prirodzený stav. Pre ženy aj pre mužov to bolo prirodzeným životným štádiom, ktorým mala prejsť väčšina ľudí. Deti v tradičnej rodine predstavovali ekonomický prínos, no podľa Giddensa sú dnes deti v západných spoločnostiach považované za veľké finančné bremeno. „*Tradičná rodina je ohrozená a bude sa stále meniť. Veľkou premenou prechádzajú tradície, napríklad tie, ktoré sú spojené s náboženstvom.*“ (Giddens, 2000, 14) Spomínané zmeny dáva autor do súvislosti s globalizáciou spoločnosti, o ktorej hovorí, že „*prichádza zo západu a nesie jasnú pečať americkej a ekonomickej moci*“ (Giddens, 2000, 14) Ovplyvňuje udalosti v rámci celého sveta, tiež aj každodenný život jednotlivca.

Francois de Singly (1999), francúzsky autor sociologických prác o rodine, konštatuje, že manželský život sa stal nestálym, alebo lepšie povedané krehkejší. Kým v minulosti o rozchode partnerov rozhodovala smrť, tak dnes sú to samotní sociálni aktéri, teda manželský pár.

Singly to pripisuje zvýšeným požiadavkám na individuálnu autonómiu partnerov. Dochádza teda aj k zmenám v hodnotovom systéme, kde sa na prvé priečky dostáva už spomínaná autonómia jednotlivcov, pričom sa znižuje hodnota materiálneho a symbolického dedičstva.

O narastajúcej individualizácii píše aj Ulrich Beck (2004) v práci *Riziková spoločnosť*. Podľa neho sme svedkami spoločenskej premeny vo vnútri moderny, v priebehu ktorej sú ľudia oslobodzovaní od sociálnych foriem. Ide napríklad o sociálne vrstvy, alebo gendrový status mužov a žien. Dochádza tiež k rozkladu rodinnej morálky, manželstva i rodičovstva. Individualizácia sa prejavuje tak, že jednotlivec (muž alebo žena) sa stáva „reprodukčnou jednotkou sociálna vo svete každodenného života.“ (Beck 2004, 119) v súvislosti s rozvodom a rozpadom rodiny Beck premýšľa nad pozíciou ženy a muža. Konštatuje, že rozvodové právo, realita rozvodu, chýbajúce formy sociálneho zabezpečenia, obmedzený trh práce, práca pre rodinu charakterizujú niektoré rozpory, ktoré vniesol proces individualizácie do života žien. Na druhej strane je situácia mužov podľa Becka odlišná, pretože zatiaľ čo ženy musia po rozvode s prihliadnutím na ekonomické zabezpečenie vlastnej existencie a existencie detí hľadať novú sociálnu identitu, tak u mužov samostatné ekonomické zabezpečenie existencie je spájané so starou rolovou identitou. Je to dôsledok toho, že v tradičnom mužskom rolom stereotyp je ekonomická samostatnosť spájaná s tradičným mužským rolovým chovaním. Teda otcovstvo nebolo nikdy prekážkou pre vykonávanie povolania, pričom Beck konštatuje, že práve naopak – otcovstvo k nemu nútilo.¹

Súčasný sociológ z českého prostredia, Jan Keller (2005) považuje za prejav oslabenia vzťahov v rodine to, že manželský zväzok stráca svoju „nadindividuálnu záväznosť a z rodiny sa stáva iba akási prechodná inštitúcia, ktorej zloženie sa priebežne a stále rýchlejšim tempom obmeňuje.“ (Keller 2005, 29) Podľa autora teda dochádza k takzvanej flexibilizácii rodiny, kedy sa táto inštitúcia stáva kontraktom uzatváraným na obmedzenú dobu, pričom sa pružne prispôbuje meniacim sa podmienkam spoločnosti. Tiež ako vyššie spomínaní autori uvádza, že rodina sa stáva len jednou z rady projekcií individualizova-

ného životného štýlu, poľom experimentovania ohľadne nových foriem privátneho spolužitia. Toto experimentovanie má najrôznejšie podoby počínajúce nezosobášenými pármí, cez bezdetné manželstvá a páry rovnakého pohlavia až po neúplné rodiny predovšetkým matky samoživitelek a ich neplnoletých detí. Rastúca krehkosť rodiny však nie je iba dôsledkom dobrovoľných pokusov a autonómie voľby vlastného životného štýlu. Z časti ide totiž o stratégiu vynútenú rastúcimi nákladmi na výchovu a starostlivosť o deti, ale tiež aj o stále nekompromisnejšie požiadavky čoraz viac flexibilného trhu práce.

PRIEBEH A METÓDY VÝSKUMU V TERÉNE

Terénny výskum prebiehal v rokoch 2013, 2014² a bol zameraný na slovenské prostredie. Jeho výsledkom je analýza 16 prípadových štúdií. Pre zodpovedanie mojich výskumných otázok som si vybrala tzv. purposive sampling – účelový typ vzorky, ktorú tvorili rozvedení otcovia a matky vo veku 23–42 rokov, s názormi a riešeniami na usporiadanie rodiny po rozvode. Mojm kritériom na výber informátorov bol takisto aj vek detí, o ktorých výchove sa rozhodovalo. Ten bol v rozmedzí od troch do osemnásť rokov, nakoľko dolná hranica je ponímaná ako tá, dokedy má matka právo byť s dieťaťom na rodičovskej dovolenke. Horná hranica je takpovediac „vstupom“ do dospelosti, vek kedy sa ukončuje stredoškolské štúdium, takže syn alebo dcéra môže plne sám/ sama zodpovedať a riadiť svoj ďalší život.

Pri získavaní kontaktov som využila metódu snehovej gule a ako prvých som oslovila informátorov, o ktorých som vedela, že sa ich skúmaný problém priamo týka. Tí mi zasa odporučili ďalšie osoby. V rámci interview som využívala hlavne metódu biografického výskumu – tzv. epizodický typ. Teda informátora som sa snažila upriamiť na rozprávanie o situáciách, ktoré sa odohrávali od obdobia rozhodovania sa pre rozvod až po súčasnosť. Doplnkovou metódou bolo pozorovanie, ktoré som uplatňovala v prípadoch osôb, ktoré som dlhodobo stretávala a boli mojimi známymi. Výskumné otázky sa primárne zameriavali na súvislosti, ktoré ovplyvňujú konštruovanie otcovskej roly a to na aktivity, ktoré otec vykonával pred a po rozvode, komunikácia s bývalým partnerom, ochota finančne participovať na starostlivosti.

1 Podľa Becka keď nastala situácia v rodine a ženy začali pracovať, zbavili mužov ich roly výhradného živila a tak narušili harmóniu v rodine, ktorá sa stala krehkejšou, čo viedlo k narastajúcej kríze v rodine.

2 Príspevok vychádza z výskumu a textov dizertačnej práce.

OTCOVSTVO VO VÝSKUME

Každá analýza otcovstva si vyžaduje určité povedomie o špecifických kultúrnych, ekonomických a sociálnych podmienkach, ktoré vedú k zaužívaným normám o správnom správaní sa otcov. Otcovstvo nie je nejaká pevná rola, ktorá navždy existuje. Každá generácia a každá kultúra interpretuje a definuje otcovskú rolu inak. Je to spôsobené tým, že otec je úzko spojený s individuálnou predstavou mužskosti, a preto diskusia o otcovstve má svoju minulosť a má aj budúcnosť. To potvrdzuje aj nasledujúca úvaha Františka Chorváta: „*Sociálna stránka otcovstva – podobne ako všetky špecificky sociálne javy ľudskej spoločnosti – sa vyznačuje tým, že je zakotvená v psychike človeka. Príslušné otcovské vlastnosti získava muž vplyvom pôsobenia určitých spoločenských výchovných činiteľov na jeho osobnosť. Preto poznáme toľko rozmanitých variantov otcovského vzťahu v priebehu vývoja ľudskej spoločnosti, preto sa aj v súčasnosti rozličné spoločnosti vyznačujú takými odlišnými požiadavkami na otcov, a preto sa vyskytujú také rozdielne prístupy k otcovstvu aj v rámci každej jednotlivéj spoločnosti...*“ (Chorvát 1986, 16) Zapojenie otcov do výchovy a starostlivosti o deti nebolo v minulosti ničím výnimočným. Z výskumov (Botíková 1997) vieme, že v slovenskej roľníckej rodine bol výchovou chlapcov poverený práve otec. Zmenu vo výchovných tendenciách možno pozorovať počas 19. a 20. storočia, kedy nastalo oslabenie otcovského vplyvu v rodine, pričom sa ich rola vychovávateľa zmenila na rolu živiteľa a ich prvoradým cieľom bolo naplniť ekonomickú stránku, a teda finančne zabezpečiť rodinu. Bolo to spôsobené hlavne procesmi, ktoré zo sebou priniesla industriálna doba. Muž-otec obmedzil svoje kontakty s deťmi, keďže došlo aj k oddeleniu práce a domova. Vytvorili sa teda dve dovtedy neexistujúce sféry, a teda sféra súkromná (rodina) a sféra verejná (práca).

Práca zo Slovenska (Chotvát 1999, Šalingová 2004), ale aj tie zahraničné (Badinter 1999), ktoré hovorili o rodičovstve v 60.–70. rokoch 20. storočia sa primárne zameriavali na ženu, ako osobu, ktorá hrá nezastupiteľnú rolu pri výchove a socializácii dieťaťa. Išlo však o výskumy, ktoré vychádzali zo sprostredkovaných informácií, teda od žien-matiek. Pozorovateľný zvrät nastal až v druhej polovici 70. rokov, kedy sa začali skúmať mužské rodičovské skúsenosti, vykonávanie domáci prác, starostlivosť o deti, no tiež aj skúsenosti vyplývajúce s priebehom rozvodu a rolou nevlastného otca. Začiatky 80.

rokov výskumy otcovstva (Chorvát 1986) poukázali na fakt, že poslaním otca už nie je prioritne sa angažovať v práci a mať rolu živiteľa. Došlo k situácii, že muž-otec sa stal angažovaným, aktívnym otcom. Zo zahraničnej odbornej literatúry spomeniem prácu Josepha Plecka (1987),³ ktorý sa venoval výskumu otcovstva a snažil sa definovať aké roly a pozície v rodine zastáva tento „nový otec“. Pre tento jav sa používa aj termín „new fatherhood“, ktorý vo svojich prácach používajú anglickí autori. Muža považujú za rovnako vhodnú osobu pre výchovu potomstva ako ženu-matku. Môžem teda konštatovať, že ide o novú generáciu otcov, ktorá v sebe nesie iné charakteristické znaky ako predchádzajúca generácia. To isté tvrdia aj MacDonald a Almeida (2004), pretože byť otcom je najlepšie chápať ako proces, prostredníctvom ktorého ľudia preukazujú starostlivosť a podporu pre svoje deti na dennodennej báze po celý čas. Táto definícia teda predstavuje posun primárne z pohľadu otca ako živiteľa rodiny a uznáva ho ako aktívneho rodiča, ktorý podporuje aktivity každodenného rodinného života a tiež poskytuje svojim deťom emocionálne podporu.

Česká autorka, Hana Maříková (1999) konštatuje, že pohľad na otca a matku sa mení. Dochádza totiž ku skutočnosti, že už nie sú vnímaní protikladne, len majú inú mieru vlastností, ako že niektoré vlastnosti majú alebo nemajú iba muži alebo iba ženy.

OTCOVSTVO A MASKULINITA

Na otcovstvo a maskulinitu je možné nazerať viacerými teoretickými prístupmi. Autori konceptov najčastejšie polemizujú nad tým, či otcovstvo treba vnímať ako nejaký sociálny fenomén, teda či muži disponujú nejakými jedinečnými charakteristikami, alebo vlastnosťami, ktoré priamo vplyvávajú na ich rodičovský štýl výchovy. V tejto súvislosti spomeniem dva najčastejšie využívané sa prístupy. Je to esencialistický prístup, ktorý primárne zdôrazňuje biologické rozdiely medzi matkou a otcom a teda definuje esenciálne rozdiely v rodičovskom správaní u mužov a žien. Taktiež je dôležité poznamenať, že v tejto teórii muži a ženy zastávajú odlišné a nezameniteľné rodičovské role. Naopak druhý – konštruktivistický prístup, ktorý nepopisuje otcovské a materské role ako striktné fixné a sta-

3 Teória J. Plecka spočíva v tvrdení, že vývoj otcovstva v západných krajinách prebiehal počas štyroch etáp: 1. otec = autorita, 2. živiteľ = vzdialený otec, 3. rola muža v rodine, 4. „nový“ starostlivý typ otca.

tické, ale otcovstvo a materstvo sa prispôbuje kultúrnym potrebám spoločnosti a je konštruované individuálne samotnými osobami v priebehu každodenného života, v ktorom dochádza aj k zmene gendrových vzťahov. Konštruktivismus na rozdiel od sencializmu nepovažuje rodové rozdiely za biologicky dané, ale konštruované sociálnymi procesmi v spoločnosti. To znamená, že sa môžu modifikovať, slabnúť, alebo úplne zaniknúť.

„Ja keď som bol malý chlapec, tak som otca videl možno štyri hodiny zo dňa. Bol robotníkom vo fabrike a tak pracoval na zmeny a keď bol doma, tak robil v záhrade. Bol hlavou rodiny a aj primárnym živiťelom. Mama tiež chodila do práce, ale primárne sa starala o nás ako deti. Nemôžem povedať, že by sa nám otec nevenoval, no mal na nás málo času. Keď som sa ja stal otcom, tak som si povedal, že nech sa deje čo sa deje, ja sa budem môjmu dieťaťu venovať viac a tak aj ešte keď sme so ženou boli spolu, tak hneď keď som prišiel z práce tak som zobral dcéru s kočíkom do parku. Veď som chcel aby si aj žena oddýchla, alebo mala čas pre seba. Alebo v nedeľu doobeda sme do parku chodievali, keď bola dcéra väčšia tak na preliezky a manželka vtedy v klude mohla napríklad obed navariť. To bol možno až taký môj rituál.“ (Michal T., 39 rokov)

Aj podľa J. Yablonskeho by sa otcovia pri vykonávaní svojej otcovskej role mali zbaviť triezevej podoby a mali by sa stať „otcami-dvojníkmi, schopnými vcítiť sa a nebát sa dať otvorene svoje city najavo. To súčasná situácia priamo vyžaduje, alebo je potrebné kompenzovať stratené vzťahy z minulosti.“ (Yablonsky 1990, 22)

Na základe získaných informácií od informátorov považujem esencialistický prístup za prekonaný a prikláňam sa k tvrdeniam konštruktivistov a teda o maskulinite budem hovoriť ako o neustále sa meniacej sume významov, vlastností, ktoré si muži-otcovia vytvárajú a prispôbujú. Nazeranie na ten najvhodnejší typ maskulinity má nepostrádateľný vplyv na konštruovanie roly otca v spoločnosti a rodine. Kultúrny rámec vymedzuje mužom-otcom ako by sa mali správať, teda im predkladá určitý koncept tzv. hegemonické maskulinity. Keďže sa nedá hovoriť o univerzálnej definícii a type maskulinity⁴ využijem teóriu R. Connella

(1995), ktorého koncept rozlišuje štyri modely maskulinity.⁵

Ako som už skôr v práci uviedla v slovenskej spoločnosti bol otec chápaný ako výhradný živiťel rodiny, pričom starostlivosť o domácnosť a deti bola v rukách manželky-matky. Tomuto usporiadaniu slovenskej rodiny sa prispôbil aj model hegemonické maskulity, ktorý sa uchováva v povedomí ľudí do súčasnosti. Je však potrebné si položiť otázku, či podľa pravidiel tejto maskulinity sa riadi stále majoritná časť mužov. Otcov, ktorí sa aktívnejšie podieľajú a participujú na výchove svojich detí pribúda. Je to spôsobené tým, že tradičné mužské a ženské, otcovské a materské role prešli v minulých desaťročiach značnými zmenami. U žien sa viac prejavila túžba realizovať sa mimo domácnosti a potreba vstúpiť do sveta takého spoločenského uplatnenia, ktoré patrilo mužom. Podľa Yablonskeho (1990) sa mnohí otcovia týmto zbavili „nálepky“ vzdialeného otca ako tradičnej mužskej pozície. Teraz môžu otvorene dávať najavo svoju lásku k deťom a vychovávať ich spôsobom, ktorý bol príznačný iba pre matky, čo ideál hegemonické maskulinity doposiaľ nepodporoval. Práve preto si dovoľím tvrdiť, že otcovia vykazujúci materské správanie patrili v posledných desaťročiach k skupine mužov, ktorým bola pripisovaná „podriadená maskulinita“, teda nesprávali sa tak, ako im to ich gender kázal. V súčasnosti po prehodnotení javov, ktoré v našej spoločnosti nastali vidím posun a zmenu v definovaní ideálu hegemonické maskulinity. Je to preto, že spoločnosť sa stotožnila so správaním súčasných mužov-otcov a tak bola nútená redefinovať vlastnosti prislúchajúce hegemonické maskulinite. Podporuje to aj tvrdenie Badinter (1999), ktorá uznáva, že dnešná mužskosť sa už výrazne líši od tej včerajšej, pretože je mnohorozmerná, diferencovaná a neoddeliteľne spätá so ženskosťou. Ani mužskosť zajtrajška podľa autorky nebude výsledkom výraznej odluky so ženským svetom, vyvolanej cudzími ľuďmi ale

⁵ Tento pojem do praxe zaviedol J. Connell (1995), ktorý rozlišuje štyri modely maskulinity: **hegemonnu m.** (ideálny typ, dominantná maskulinita), **komplícitnú m.** (medzistupeň, kedy muži sice prijímajú hegemonnu maskulinitu ako ideál a získavajú mierne výhody hegemonické maskulinity, no nepociťujú maskulinnu dominanciu), **podriadenú m.** (muži svoje činy nevykonávajú v súlade so svojim gendrom) a **marginalizovanú m.** (muži sa nevedia správať podľa noriem hegemonické maskulinity). Zároveň sú tieto modely hierarchicky usporiadané, pričom na vrchole stojí práve hegemonna maskulinita, ktorá nemusí byť praktizovaná všetkými mužmi v danej spoločnosti.

⁴ Najčastešie je maskulinita opisovaná ako opozitum feminity.

skôr dôsledkom otcovho (dovtedy neobvyklého) pôsobenia už od narodenia na dieťa. Tak sa nová mužskosť bude len málo podobáť na tú starú, ale aj tak si zachová svoju krehkú silu.

„Nový otec⁶ pod tlakom žien opatruje dieťa rovnako ako matka a na jej spôsob. Vstupuje ako druhá matka medzi matku a dieťa, ktoré prežíva s otcom takmer rovnako dôverný vzťah ako s matkou.“ (Badinter 1998, 272) Za priamy príklad tejto skutočnosti považujem fotografie, na ktorých sú otcovia do pol pása nahí a pózujú so svojím novonarodeným dieťaťom. Fotografie s takýmto a podobnými pózami potom zverejňujú na sociálnych sieťach, kde prezentujú svoju otcovskú identitu. Badinter (1998) za týmto posunom vidí práve vplyv žien, ktoré sa čoraz viac dožadujú delby práce a všetkých povinností, a to vrátane lásky k deťom.

OTCOM AJ PO ROZVODE

Rozvodom sa muži otcovia dostávajú najčastejšie do pozície sekundárneho rodiča. Stávajú sa istým spôsobom neprítomnými pri výchove svojich detí. Neprítomnosť otca v rodine⁷ je možné charakterizovať dvomi spôsobmi. Hana Maříková (2004) uvádza, že „muž je v priebehu 20. storočia odsúvaný v rodine do pozadia nielen v ideologickej rovine, ale i v každodennej realite. Jeho rola sa v bežnom živote stáva stále viac nejasnou, takže sa dokonca hovorí o „zlabilnení“ roly muža. Jedni z rodín miznú v dôsledku rozvodu (zmiznutí otcovia), druhí sú v rodinách často fakticky neprítomní v dôsledku svojho vysokého pracovného vyťaženia (neprítomní otcovia), i keď formálne v rodine figurujú. V týchto súvislostiach sa hovorí o dezercii otcov, o kríze otcovskej autority a pod.“ (Maříková 2004, 45) v zahraničnej literatúre sa pre označenie chýbajúcich otcov používa termín „absent fathers“. Ide o nejednoznačné označenie, pod ktorým sa definuje fyzická aj emocionálna neprítomnosť.

Na druhej strane Adrienne Burgess (2004) tvrdí, že neprítomnosť otcov v rodinách spôsobená rozvodom bola vyvolávaná ideologicky.

6 Autorka používa označenie „nový otec“ pre mužov-otcov, ktorý sa aktívne podieľajú na výchove svojho potomstva a nekonajú tak, ako im to pripisuje gender.

7 Neprítomnosť otca v rodine môže byť spôsobená aj inými okolnosťami, ktorým sa v práci venujem. Môže ísť otcov vo väzení, mladistvých otcov, ktorý sa vyhýbajú zodpovednosti, atď. Tieto však nie sú predmetom príspevku, a preto sa im bližšie nebudem venovať.

Podľa autorky ešte pred dvadsiatimi rokmi sa otcom doporučovalo aby sa stiahli do úzadia, a to hlavne vtedy keď sa objavil nový nevlastný otec. V súčasnosti je však toto tvrdenie vyvrátené a uprednostňuje sa zapojenie otca po finančnej (platenie výživného) ale aj psychickej a emocionálnej stránke do výchovy. Bradshaw (1999) popisuje aj neprítomných otcov, ktorých nazýva „deadbeat dad“. Sú to otcovia, ktorí sú v rodinných neprítomní na všetkých úrovniach – fyzickej, ekonomickej, sociálnej i psychologickej. Z výskumov Bradshawa vyplýva, že ochota participovať na výchove a platiť výživné je spojené z otcovej strany schopnosťou komunikácie s expartnerkou. Uvedená téza sa potvrdila aj pri realizovanom výskume v slovenskom prostredí.

Otec v rodine ako člen malej sociálnej skupiny zastáva určitú sociálnu rolu. Vychádzam z definície sociálnej roly, ktorá hovorí, že sociálna rola je určitým očakávaným spôsobom správania a zároveň je viazaná na určitý sociálny status. Dudová (2008) pod otcovskou rolou rozumie súhrn všetkého, čo sa očakáva od osoby, ktorá zastáva status otca. Je to teda suma noriem, ktoré sú spojené so sociálnou pozíciou otca. Autorka tiež pripomína, že samotná rola otca, tak ako väčšina sociálnych rol, sa rozdeľuje do viacerých dimenzií. Ide napríklad o rolu živiteľa, partnera k hre, vychovávateľa, prípadne osobu, ktorá udeľuje tresty.

„Rola muža v súčasnosti môže vyvolávať rozpaky. Nedôvera voči vlastnej mužnosti, voči autorite, strach z neúspechu, túžba po prestíži, spoločenskom postavení, neomylnosť, suverénne a naoko drsné chlapecké správanie – to všetko sú symptómy dnešných mužov. Prirodzená úloha muža je chrániť a brániť svoju rodinu a zároveň ju materiálne a duchovne zabezpečovať.“ (Sedláček 2010, 120)

ŽIVITEL

Ako som už vyššie uviedla, muž-otec sa rozvodom vytráca z bežného života rodiny a stáva sa neprítomným hlavne po fyzickej stránke. Svoje záväzky voči rodine si plní hlavne vo forme platenia výživného a dobrovoľnom príspevku, ktorým je otec ochotný dieťaťu prispieť. V takomto prípade hovoríme o otcovi živiteľovi, čo je rola, ktorá je v povedomí mužov zakorenená najdlhšie, pretože vychádza z tradičného modelu otca, ktorý mal svoju rodinu ekonomicky zabezpečiť.

Svoju skúsenosť s takouto životnou situá-

ciou ma aj informátorka Katarína, ktorá sa po rozvode pred piatimi rokmi odsťahovala s dvomi deťmi (11 a 13 rokov) do podnájmu, keďže jej finančná situácia po majetkovom vysporiadaní neumožňovala bývať vo vlastnom byte. Nová situácia, že bola sama na to aby uživila rodinu, do ktorej dovtedy výraznou mierou prispieval aj jej vtedajší manžel ju prinútila k tomu aby si začala hľadať ďalšiu prácu.

„Pri rozvode som tušila, že to do čoho idem nebude ľahké. Chalanom som však chcela zabezpečiť to, aby sa v škole nemuseli hanbiť, že máme málo peňazí. Nechcete vedieť aká som bola z toho unavená. V podstate som bola sama na všetko. Chodiť na rodičovské združenia, náhodou riešiť keď sa niečo v škole stalo, že niečo tí dvaja vyparaili, doma variť, prať, upratovať. Nehovoriac o lekároch. V práci sa nie vždy dalo zariadiť aby som mohla zostať doma. Našťastie vtedy aj moja mama, alebo otec sem tam pricestoval, že mi pomohli. Ich otec síce má stanovené, že sa s nimi môže stretávať dva víkendy v mesiaci, ale maximálne raz za mesiac si ich zoberie k sebe alebo na zmrzlinu, ale aj to sa už stáva zriedkavým. Ani sa vlastne k nemu nijako nepýtajú, ale nie preto, že by som ich nejako huckala. Ja by som bola rada keby mali spolu dobrý vzťah, treba im nejaký mužský vzor, teraz keď z nich vyrastajú teenageri. Našťastie je tu ešte môj otec, ktorý má vďaka bohu dost síl, aby niečo z toho vynahradiť. A čo sa týka výživného, tak aj to si vydupal na súde najnižšiu sadzbu, lebo potom sa mu narodilo ďalšie dieťa.“ (Katarína, 39 rokov)

Z uvedeného je zjavné, že v tomto prípade ide muža, ktorý svoju otcovskú rolu transformoval do role „živiteľa“, ktorý na svoje deti prispieva každomesačne stanovenou čiastkou. Rolu opatrovateľa a učiteľa,⁸ ktorá taktiež prislúcha osobe otca prebral na seba starý otec. Podľa Yablonskeho (1990) môže dokonca dôjsť k situácii, kedy má starý otec v neskoršom veku viac času, chuti, vlastností a schopností potrebných na výkon otcovskej role, ako mal v období kedy bol sám otcom. Čas s vnúčatami trávi užitočne. Môže vystupovať v roli radcu, vyjednávača a vo vzdelávacom procese prenášať na vnúčatá rodné kultúrne tradície.

Warshak (1996) vidí jeden z problémov pri výhradnej starostlivosti v tom, že v podsta-

te jeden rodič vykonáva prácu za dvoch. Podľa neho je to ťažko zvládnuteľné hlavne pre matky samoživiteľky, ktoré sú uvrhnuté v pracovnom kolotoči, ktorý sa zastaví dvakrát v mesiaci a to len na krátku dobu. Nie je to však len práca, ktorá je pre matku samoživiteľku veľkou záťažou, ale aj to, že je nútená zvládať finančné starosti a zníženú životnú úroveň. Ďalšou záťažou pre matku, ktorá má dieťa vo svojej starostlivosti je bremeno vlastnej zodpovednosti za všetky rozhodnutia, ktoré vo výchove vykoná. Matka je teda po rozvode náhle obsadená do životnej dvojrole – matky i otca. Dochádza pri tom do určitej miery aj k poklesu ich kontaktov s inými dospelými ľuďmi, pričom vzniká u žien pocit, že sú uzamknuté v detskom svete. Práve túto frustráciu Yablonski (1990) považuje za dôvod prečo si ženy-matky vybavujú účty so svojimi bývalými manželmi prostredníctvom svojich detí.

O finančnom zapojení so strany otcov polemizuje Yablonski (1990), ktorý o otcov pohľadených prácou hovorí, že svoj odstup od svojich detí kompenzujú materiálnymi statkami. Ide o druh určitej finančnej náhrady, vyplácanej z pocitu viny, že s deťmi netravia dostatok času. Tento jav finančnej kompenzácie podľa autora prevažuje hlavne medzi rodičmi s vysokým spoločenským postavením, no výskyt javu sa určite objaví aj u menej solventných osobách. Predpokladá tiež, že primárne ide o otcov pracujúcich v obchode, alebo podnikaní.

Otcom v pozícii príležitostného návštevníka-živiteľa je aj Igor (38), ktorého kontakty so synom (13 rokov) sa obmedzili iba na občasné niekoľkohodinové stretnutia, kedy idú spolu na prechádzku, v lete na kúpalisko alebo podnikajú podobné krátkodobé aktivity. Dlhší čas spolu travia iba počas prázdnin, kedy ide Igor spolu so synom na dovolenku. Odluka otca so synom je čiastočne spôsobená aj vzdialenosťou medzi bydliskami bývalých partnerov, ktorá je približne dvestošesťdesiat kilometrov a Igor navštevuje syna keď má takpovediac cestu okolo.

Warshak (1996) však upozorňuje na takýto typ občasných návštev, kedy sa otec snaží čo najviac maximalizovať pekné zážitky s dieťaťom a na krátku dobu presne naplánuje aktivity, ktoré budú spolu absolvovať. Stáva sa teda animátorom voľného času, pričom pozornosť už nevenuje na bežné aktivity spojené s chodom domácnosti, napr. nákup v supermarkete a podobné každodenné aktivity. Tým, že sa rozvede-

8 Typológia podľa R. Dudová (2008).

ní otcovia vytesňujú do okrajovej role návštevníka, podkopáva sa ich status otcovstva. Niektorí muži preto nie sú ani schopní sami seba oceniť a postupne sa zo života svojich detí vytrácajú. Warshak takúto neprítomnosť otcov prirovnáva k osobe pojazdného zmrzlinára, ktorý rozdáva rôzne druhy dobrôt, ale hneď potom stratí za ďalším rohom ulice.

OPATROVATEL

Ďalším modelom sú otcovia, ktorý sa chcú a majú potrebu aktívne sa zapájať do procesu výchovy svojich detí. Hovorím o tzv. otcoch-opatrovateľoch, kedy môže ísť o tri druhy zapojenia do výchovy. Prvý prípad nastáva vtedy keď sa otcovia podieľajú na výchove rovnakou mierou ako matky. Tí vychádzajú z presvedčenia, že dokážu zvládnuť všetky úkony spojené s každodennou starostlivosťou. Sú to hlavne muži, ktorí praktizujú striedavú osobnú starostlivosť.⁹ Warshak (1996) poukazuje na to, že táto forma starostlivosti umožňuje mužom, aby sa vyvarovali povrchným vzťahom, ktoré sú typické pre „návštevy“ medzi dieťaťom a druhým rodičom, pretože *„hodnota dvoch týždňov života sa nedá vtesnať do dvoch dní. Pozoruhodné rozhovory, ktoré otca s dieťaťom zblížujú sa dostávajú spontánne. Takéto chvíle nejde načasovať ako jednotlivé vystúpenia na program konferencie.“* (Warshak 1996, 150)

Objavujú sa však tvrdenia aj zo strany matiek-informátoriek, ktoré tvrdia, že striedavá starostlivosť im prináša plno výhod a viac voľného času. Lujza (29 rokov), ktorá striedavú osobnú starostlivosť praktizuje už dva roky (od dcériných dvoch rokov) hovorí, že začiatky boli katastrofálne, ale po čase si uvedomila, že ten čas čo dcéra strávi s otcom „nie je na škodu“, a tak si v tom čase buď odpracuje v práci nadčas, aby mala lepšiu výplatu, prípadne ide bicyklovať alebo do „fitka“. Elisabeth Badinter (1998) uvádza, že je to práve žena-matka, na ktorú je kladená dvojitá záťaž v porovnaní s mužom. Byť zamestnaná, súčasne zvládať chod domácnosti a starostlivosť o deti spôsobuje u žien podľa Badinter určitú nespokojnosť. Všetky tieto aktivity vykonávajú na úkor svojho voľného času. Striedavá osobná starostlivosť teda ženám-matkám umožňuje na určitý čas sa od uvedených aktivít čiastočne odpútať.

„Keď sme sa rozviedli a dohodli na striedavke, tak minimálne prvé štyri mesiace

som bola ako stratená keď boli deti u svojho ocina. Písala som si aj s inými mamičkami cez internet, ktoré boli na tom podobne ako ja a potom som zistila, že nie je na škodu ísť s kamarátkami na kávu, alebo spraviť si len tak čas pre seba, no nedá sa to robiť každý deň. Priznám sa, že ani po dva a pol roku som si celkom nezvykla, hoci ten týždeň mi celkom rýchlo ubehne. Je mi za deťmi jednoducho smutno. Egoisticky priznávam, že mne by stačili iba dva voľné vikendy v mesiaci, ale tu nejde o mňa. Deti potrebujú otca a ako sa ukázalo, ten môj exmanžel patrí k svetlým. Chce byť s nimi čo najčastejšie, tak to deťom doprajem. Zasa jedna moja kamarátka povedala, že keby vedela, že to bude tak dobre fungovať a bude mať čas pre seba tak sa rozvedie už skôr (smiech).“ (Monika, 31 rokov)

Keď sa povie striedavá osobná starostlivosť, tak mnoho ľudí si predstavi model „dvoch domovov s dvomi normami pravidiel“. Ide tu hlavne o rozdielnosť výchovy. Výchovné tendencie ktoré preferuje matka a iné zasa otec.

Informácie z rozhovorov, ktoré som uskutočnila s matkami aj otcami, ktorí majú svoje deti v striedavej výchove, by som rozdelila na dva typy skúseností. Prvou skupinou sú „bezproblémové rodiny“, kde sa matka aj otec vedú štandardne dohodnúť na podmienkach výchovy. Burgess (1997) pripomína, že hoci život na dvoch miestach prináša isté obtiaže a mnohé prehnane historicky hovoria o dvojročných deťoch, ktoré si rodičia každý deň predávajú a ktoré nemajú skutočný domov, tak deti v striedavej výchove nemajú o nič horšie výsledky v porovnaní s deťmi, ktoré bývajú iba s jedným rodičom. Aj keď sa rozdiely niekde objavujú, napríklad v sebaúcte, dosahujú lepšie výsledky práve deti s dvomi domovmi. Podľa Burgess je to spôsobené tým, že nemajú pocit, že jeden z rodičov ich opustil.

Petra (33) a Milan (34) hovorili o sebe, že sú prísni ale spravodliví rodičia, ktorí síce svojmu osemročnému synovi doprajú dve plne zariadené detské izby, hračky a oblečenie u každého rodiča zvlášť, no čo sa týka zásadných vecí súvisiacich s výchovou majú pevne stanovený denný režim. Ich časový interval striedania začína štvrtkom, kedy jeden z rodičov dieťa privezie a druhý vyzdvihne. Budiček a večierka sú v každom z domovov jasne stanovené na rovnakú hodinu, aby sa synovi nenarušil denný režim. Keďže sú rodičia pracovne vyťažení, tak syn na-

9 Výsledok analýzy informácií z terénneho výskumu.

vštevuje družinu, alebo voľno časové krúžky.

Druhou skupinou sú páry, kde síce prebehla určitá dohoda ohľadne pravidiel výchovy, ale jedna strana ich nerešpektuje. Respektíve druhej osobe sa to tak javí. Sú to práve matky, ktoré sa sťažujú na výchovné tendencie bývalých manželov. Oni totiž zastávajú názory, že muži majú na deti menej času počas toho obdobia, ktoré ich majú na starosti, a preto sú vo výchove benevolentnejší.

„Moja ex tvrdí, že naše dcéry rozmaznávam, že keď sa rozplačú tak im hneď ustúpim. Ale viete chlapi sú už raz takí a ja navyše mám doma dve baby. Aj si to sem tam uvedomujem, že ma zneužívajú, napríklad keď nechcú jesť čo im dám. Odiđu od stola a jedia sladkosti. Ale to je preto, že nechcem aby mali za zlého otca, ktorý im zakazuje veci. Odišiel som z domu a po čase som sa zoznámil s novou partnerkou a tak nechcem aby si mysleli, že ich už nemám rád. Ex vadí hlavne to, že ona je tá prísnejšia a ja im dovoľm vec, na ktorej sme sa dohodli, že robiť nebudú.“ (Matej, 29 rokov)

Citovaný informátor si uvedomuje, že jeho primárnou rolou by mala byť rola opatrovateľa, no svoju autoritu nepovažuje za hlavnú súčasť otcovskej roly a tak sa vo veľkej miere stáva svojim deťom aj otcom-kamarátom.

Otcami-opatrovateľmi sú aj muži, ktorí participujú na výchove, ale zásadné otázky týkajúce sa výchovy prenechávajú v kompetencii bývalej partnerky, alebo otcovia ktorí zastávajú názor, že starostlivosť o dieťa je v kompetencii matke, no v prípade potreby by sa o dieťa vedeli postarať. Po analýze dát z terénneho výskumu, je zjavné, že ide o prípady rozvedených párov, kde súd určil matku ako výhradnú opatrovateľku. Ako príklad uvediem skúsenosť Lenky (29, ktorá) má do svojej opatery zverenú sedemročnú dcéru. Jej bývalý partner podľa súdnej úpravy má právo dcéru navštevovať a tráviť každý druhý víkend v mesiaci. Podľa slov informátorky počas troch rokov, ktoré spolu nebývajú nenastala žiadna situácia, ktorá by sa nedala vyriešiť, keďže rozvod bol dohodou ich oboch. Lenkin bývalý partner býva na tom istom sídlisku, takže sa môže s dcérou stretávať aj častejšie. V prípade keď ona nemôže ísť pre dcéru do školy, tak príde pre ňu otec a prípadne ju zavedie aj na krúžky.

„... ja s Petrom stretávam pomerne často. Viete keď aj pracujem a že idem poobede do práce, tak mi pomôže, keď sa nemá o malú

kto postarať a je to predsa pre ňu jej ďalšia najbližšia osoba. On má aj lepšiu robotu, má vlastnú firmu a tak sa skôr uvoľní z práce. Plne mu dôverujem, lebo viem že sa dobre o malú postará. Je veľmi zodpovedný a vie ma zastúpiť. Samozrejme, že keď niečo potrebuje, tak mi volá a poradí sa so mnou.“ (Lenka, 29 rokov)

UČITEĽ

Ďalšou možnou rolou, ktorú môže muž zastávať po rozvode je rola učiteľa. Jej konštruovanie je narušené tým, že otec častokrát nezdieľa s dieťaťom jednu domácnosť. Ide o otcov, ktorí sa venovali školskému a kultúrnemu rozvoju pred rozvodom a pokračujú v tom aj po rozchode. V rámci výskumnej vzorky k najvýraznejšiemu prejavu takejto otcovskej roly došlo v prípade Matúša (38), ktorý so svojou novou partnerkou vychováva pätnásťročnú dcéru z prvého manželstva. K takémuto porozvodovému usporiadaniu došlo práve z toho dôvodu, že podľa slov informátora počas trvania manželstva jeho bývalá manželka nebola dostatočne pripravená na rodičovstvo a hlavné rozhodnutia výchovy a vzdelania aj počas trvania manželstva zostali v jeho rúžii. Bolo teda prirodzené, že súd rozhodol v prospech Matúša a do roly sekundárneho rodiča sa dostala matka, ktorej hlavnou úlohou v tomto vzťahu zostalo výživné určené súdom. s dcérou má schválený neobmedzené stretávanie, ale podľa slov informátora sa stretáva raz do mesiaca počas jedného víkendu.

„Zobrali sme sa lebo sme sa museli. Ja som sa veľmi tešil na bábätko, no zároveň som si uvedomoval, že nám to so ženou moc klapať nebude. Keď dcéra začala chodiť do školy ja som chodil na rodičovské združenia, vozil ju na krúžky alebo chodil k doktorovi. Mali sme spolu výborný vzťah, tak keď prišlo k rozvodu ona sama povedala, že chce byť so mnou. V tom čase som už mal aj novú priateľku, s ktorou sa poznala a boli ozaj dobré kamarátky. Nahrádza jej teraz mamu, ktorá jej radí aj v tých záležitostiach s chlapcami, oblečením. Predsa je to už riadna pubertáčka. No a ja som ten, čo ju stále karhá aby sa lepšie učila“ (Matúš, 38 rokov)

ZHRNUTIE

Pri analýze výskumných dát vzťahujúcich sa na problematiku porozvodového usporiadania a mieru participácie mužov-otcov v tomto procese som sa zamerala na zmeny, ku ktorým

dochádza hlavne v rolovom správaní sa otcov. Otcovstvo v praxi je určované množstvom faktorov, ktoré určujú jeho konkrétne podoby v určitom období. Okrem symbolickej roviny, v ktorej je postava otca vyjadrená prostredníctvom súboru ideálnych obrazov o maskulinite, je predmetom skúmania otcovstva aj každodenný život ľudí – otcov a ich vzťahu k deťom a ďalším členom rodiny. Cieľom príspevku bolo zamerať sa na niektoré rodinné súvislosti vzťahu rozvedených otcov s ich deťmi a bývalými partnerkami. Pri analýze modelov rodín a otcovských štýlov využívam typológiu, ktorú popísala Radka Dudová (2008). Muži-otcovia, sa po rozvoze najčastejšie dostávajú do pozície sekundárneho rodiča, a tak svoju rolu otca, ktorý má pravidelný kontakt so dieťaťom/ deťmi sú nútení istým spôsobom túto rolu transformovať. Je na každom jednotlivcovi ako sa k tejto novej životnej situácii postaví. Cieľom príspevku nebolo poukázať na to čo je vhodné a čo nevhodné, ale na modely správania sa mužov-otcov po rozvoze, ktoré existujú v našej spoločnosti. Vo výskumnej vzorke sa potvrdil otcovská rola živiteľa, opatrovateľa, kamaráta, učiteľa, ale aj neprítomného otca. Jednotlivé roly nemusia existovať izolovane jedna od druhej, ale môžu sa prelínať. Aj samotný výskum ukázal, že takmer v každom prípade išlo o znaky, ktoré v sebe zahŕňali spôsoby správania minimálne dvoch otcovských rolí. Teda keď hovoríme o neprítomnom otcovi ide o neprítomnosť fyzickú kedy sa podiel participácie otca na výchove obmedzil len finančnú podporu dieťaťa. Ďalším príkladom môže byť prípad otca-opatrovateľa, ktorý sa na výchove podieľa rovnakou mierou ako matka (mimo tej finančnej stránky) no jeho aspekt výchovy sa viac upriamuje na príjemnejšie aktivity, pretože jeho cieľom je byť aj otcom-kamarátom. Pri uskutočňovaní samotných rozhovorov s informátormi bolo teda potrebné správne pochopiť, ktorú rolu samotný informátor považuje za primárnu, resp. ktorá rola je tá podstatnejšia z pohľadu jeho bývalej manželky.

POUŽITÁ LITERATURA

- Badinter, Elisabeth. 1999. *Materská láska*. Bratislava: Aspekt.
- Bakalář, Eduard. 2002. *Průvodce otcovstvím aneb bez otcese nedá (dobře) žít*. Praha: Vyšehrad.
- Bauman, Zygmunt. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: MLADÁ FRONTA.
- Bauman, Zygmunt. 2004. *Individualizovaná společnost*. Praha: MLADÁ FRONTA.
- Beck, Ulrich. 2004. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.

- Bradshaw, John., et al. 1999. *Absentfathers?* London: Routledge.
- Burgessová, Adrienne. 2004. *Návrat otcovství*. Brno: JOTA 2004.
- Connell, Raewyn. 1995. *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Chorvát, Ivan. 1999. *Muž – otec v súčasnej rodine*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB.
- Chorvát, František. 1986. *Byť dobrým otcom – povinnosť, či túžba*. Martin: Osveta.
- Dudová, Radka. 2008. *Otcovství po rozchodu manželského páru*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Dudová, Radka. 2007. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Giddens, Anthony. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Giddens, Anthony. 2000. *Unikající svět*. Praha: SLON.
- Keller, Jan. 2005. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON.
- McDonald, Daniel a Almeida, David. 2004. „The interweave of fathers' daily work experiences and fathering behaviors.“ In *Fathering: a Journal of Theory, Research, & Practice about Men as Fathers*, 3 (2004): 235–251.
- Maříková, Hana. 1999. *Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Maříková, Hana. 2004. „Rodina: proměny mateřství, otcovství a rodičovství.“ In *Abc feminismu*, ed. Lenka Formánková a Kristýna Rytířová, 41–50. Brno: Nesehnutí.
- Možný, Ivo. 2002. *Sociologie rodiny*. Praha: Slon.
- Pleck, Joseph. 1987. „American fatherhood in historical perspective.“ In *Changing Men: New Directions in Research on men and Masculinity*, ed Michael Kimmel, 351–362. Beverly Hills: Sage
- Sedláček, Juraj. 2010. *Otcovstvo: problém alebo výzva?* Bratislava: DON BOSCO.
- Singly, de, François. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: PORTÁL.
- Sullerotová, Evelyne. 1998. *Krise rodiny*. Praha: KAROLINUM.
- Šalingová, Andrea. 2004. „Konštrukcia obrazu socialistickej matky v 70. rokoch 20. storočia, prelínanie vzorov materstva“ In *Sféry ženy*, ed. Jolana Darulová, Katarína Košťalová, 240–249. Banská Bystrica:UMB.
- Warshak, Richard. 1996. *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha: Portál.
- Yablonsky, Lewis. 1990. *Otcové a synové*. Praha: Portál.
- Zoja, Luigi. 2003. *Soumrak otců. Archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha: PROSTOR.